

SAMOSTALNOST I/ILI PODREĐENOST: AMBIVALENCIJA DRUŠTVENOG POLOŽAJA ŽENA NA ZLARINU*

ALEKSANDRA MURAJ

Institut za etnologiju i folkloristiku
10000 Zagreb, Zvonimirova 17
e-mail: muraj@maief.ief.hr

UDK: 316.66-055.2(497.5 Zlarin)

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 01. 03. 1999.
Prihvaćeno: 01. 03. 1999.

Društveni položaj seoskih žena jadranskog otoka Zlarina razmotren je na osnovi refleksija u poslovicama, imovinskih podataka u privatnopravnim dokumentima iz 17. st., te opisa radnog udjela i svakidašnjih ponašanja iz razdoblja prve polovine 20. st.

Ključne riječi: društveni položaj žena / lokalni kulturni identitet / Dalmacija / Zlarin

Prevladavajuće je mišljenje da su žene mediteranskoga kulturnog okružja zauzimale u društvu drugorazredni položaj. Isključene iz djelovanja u javnom životu mahom su bile potisnute na aktivnosti unutar prostora doma. Evidentnu vezanost žena mediteranskoga područja uz kuću Fernand Braudel smatra, štoviše, civilizacijskom činjenicom od posebnog značenja (1985:205). Postavlja se stoga pitanje vrijedi li ta kvalifikacija i u hrvatskomu dijelu mediteranskoga prostora, posebice kad je riječ o pripadnicama seljačkoga društvenog sloja. Jesu li i seljakinje istočnojadranskih predjela morale biti spremne da ih u životu očekuje samo trpljenje i strpljenje — kako se to voli slikovito kazati — uz vlastito kućno ognjište?

Rečeni problem pokušala sam propitati na primjeru omanje lokalne sredine. Izbor je pao na Zlarin, otok u središnjem akvatoriju Jadranskog mora, smješten jugozapadno od Šibenika. Otok zauzima jedva 8,2 km² površine. Razvedenosti obale (u dužini od 18,7 km) pridonosi i duboka uvala uz koju se, s pripadajućom lukom, formiralo nešto veće naselje — mjesto Zlarin. Nedaleko od njega u unutrašnjem je dijelu još jedno naselje, zapravo manji zaselak — Borovica. Prirodna konfiguracija otoka, sastavljena od dviju kosa (s najistaknutijim vrhom visokim 170 m), između kojih je oveća udolina s plodnim obradivim površinama, pogodovala je razvoju poljodjeljstva. S tom prirodnom datosti korespondira činjenica da su u strukturi zlarinskoga stanovništva najzastupljeniji bili zemljoradnici. Ilustriraju to među ostalim i statistički podaci iz sredine 19. st., prema kojima je udio zemljoradnika u ukupnom stanovništvu godine 1841. iznosio 62%; daljnjih 13% zauzimali su ribari i koraljari, koji su se pak uz svoje

* Pod nazivom *Independence and/or Subjugation: The Ambivalence of the Social Position of Women on the Island of Zlarin* članak je izvorno objavljen u časopisu *Narodna umjetnost* 33/1, Zagreb, 1996, str. 135-147. Dopuštanjem uredništva *Narodne umjetnosti* ovdje ga objavljujemo na hrvatskom.

glavno zanimanje također bavili obradom zemlje. Svega su 10% tadašnjeg pučanstva bili pomorci, dok su u ostatak od 15% ubrojena djeca i nemoćni te obrtnici, svećenici i službenici (Stulli, 1980:182).

Pripadnike seljačkoga sloja obilježavao je određeni, lako prepoznatljiv životni stil. Njegovu oblikovanju pridonio je i identični način osiguravanja egzistencijalnih izvora i slični svjetonazor te ujednačena kultura, utemeljena pretežito na usmenoj komunikaciji.

Stjecajem povoljnih okolnosti Zlarin je u etnološko-folklorističkom smislu dobro istražen. Sredinom 70-tih godina skupina stručnjaka, okupljena oko *Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu*,¹ s različitih je aspekata proučavala povijest i tradicije toga nevelikog dalmatinskog otoka. Ishod istraživanja objavljen je u dva broja časopisa *Narodna umjetnost* (17/1980. i 18/1981.), ali i u obliku cjelovite knjige.² Godine 1975. i 1976. i sama sam se pridružila istraživačkom timu sa zadaćom da proučim osobine svakidašnjeg života zlarinskih seljaka projicirane kroz prebivanje i rad. Uz stanovanje, prehranu, poljodjeljsku i ruktovorsku djelatnost proučavala sam i kompleks tradicijskoga odijevanja. Moje je istraživanje obuhvatilo mahom artefakte kakvima su Zlarinjanima raspolagali u razdoblju prve polovine 20. st. te postupke, ponašanja i stavove koje su u navedenim segmentima primjenjivali. Premda se tom prigodom nisam posebice bavila komponentama koje u kulturnom smislu određuju biće zlarinske žene, aspekti su te pojave bili u svakomu od obrađivanih segmentata u tolikoj mjeri prisutni, da nisu mogli ostati nezapaženima. Stoga sam već i tada upozorila na pažnje vrijednu ulogu žena u ukupnoj kulturnoj slici Zlarina (Muraj, 1981b:317). U sadašnjoj elaboraciji tom se fenomenu još jednom vraćam kako bih ga potpunije osvijetlila. Posao je olakšan utoliko što spoznaje, temeljene na vlastitoj etnografskoj građi, mogu poduprijeti spoznajama što su ih o Zlarinjanima stekli i drugi istraživači.

Kako ustanoviti vrijednosnu orijentaciju neke sredine u prošlim vremenima? U zajednicama sličnoga svjetonazora, kakva su bila i seljačka društva, obilježena usto s prevladavajućim usmenim načinom komuniciranja, tome mogu poslužiti i poslovice. Ti jednostavni govorni oblici, što ih pojedinac nesvjesno usvaja od starijih naraštaja te na isti način prenosi budućima, reflektiraju vrijednosnu orijentaciju zajednice u povijesnoj dimenziji (Endstrasser, 1991:165). Posegla sam stoga ponajprije za poslovicama kojima je bio protkan govor zlarinskih težaka, osokoljena pritom mišlju Hermanna Bausingera kako ti formulativni izrazi iskazuju parcijalno važeće životno pravilo. U pojmu 'pravilo' sastaje se ono što jest i ono što bi trebalo biti — pojašnjava Bausinger, pa nastavlja: pritom pravilo, opće uzevši, nije formulirano kao propis nego kao komentar (1968:98).

¹ Tada pod imenom *Zavod za istraživanje folkloru*.

² *Povijest i tradicije otoka Zlarina*, Zagreb 1982.

Očekujući, dakle, mogućnost za uočavanje životnih pravila, odabrala sam iz zbirke zlarinskih poslovice tri primjera. Prvi glasi: *Ostaj djevojko uz ognjište pa ne ćeš doći na zao glas* (Kranjac, 1981:19).³ Izričaj *ognjište* valja razumjeti u prenesenom značenju kao simbol kuće, doma. Sljedeći primjer, široko rasprostranjen i u drugim hrvatskim predjelima, i u zlarinskoj varijanti glasi: *Žena drži tri ugla kuće, a muž četvrti* (ibid.:21).⁴ Treći je primjer: *Valjana žena vrijedi koliko i muškarac* (ibid.:23).⁵

Čini se da se u ova tri primjera može nazrijeti prevladavajuća lokalna ideologija o društvenom položaju žena. U prvom primjeru dolazi prilično jasno do izražaja vrijednosni stav o pripadnosti ženskoga, napose djevojačkog svijeta privatnom okruženju. U preporuci o suzdržanosti od sudjelovanja u javnomu mogao bi se prepoznati nepisani moralni kodeks. Takav je stav, naime, još u kasnom srednjem vijeku zastupljen i u pisanim pravnim ispravama, primjerice statutima dalmatinskih gradova, a proizlazio je iz tada važeće crkvene doktrine o ženi kao slabom i nestalnom biću.⁶ Za drugi bi se primjer moglo reći da se u njemu doduše očituje pozitivna procjena ženskoga udjela u svakidašnjem životu. Taj je udio neprijeporan i nezamjenjiv, ali smješten, dakako, u okvire privatnosti i ograničen na dom i obitelj. Naposlijetku, u trećem se primjeru očituje društvena nejednakost spolova, jer neka žena može vrijediti koliko i bilo koji muškarac tek kad je valjana.

Tako bi se i u ovim zlarinskim sentencijama mogla prepoznati činjenica o drugorazrednom, podređenom položaju žena, sukladnom, uostalom, i drugim Mediterankama. No neki su teoretičari pošli i dalje smatrajući podređeni položaj žena univerzalnom i pankulturnom činjenicom (Ortner, 1983:154). U pokušaju da se pojasni položaj čovjeka u društvenim odnosima, u što je uključen i taj univerzalni fenomen muške dominacije, određeni su etnolozi i sociolozi ključnom kategorijom smatrali podjelu rada. Pritom su polazili od pretpostavke da je mjesto što ga pojedinac zauzima u podjeli rada usko povezano s distribucijom moći (Papić & Sklevicky, 1983). Namjerno zaoštreno te su se pretpostavke izražavale u stereotipnoj etnološkoj slici o muškarcu ratniku, lovcu, ribolovcu i stočaru, te ženi čuvarici ognjišta, kuharici, tkalji, švelji. Jedna dihotomija, iskazana u premoći muškaraca naspram poslušnosti žena, nadovezuje se na drugu dihotomiju uobličenu u svijet privatnoga, neuvažavanoga područja naspram svijeta javnoga, u kojemu dominiraju autoritet, vlast i moć. Ako se pak

³ Izvorno: *Staj, djevojko, kraj komina - ni o tebi zla spomina*.

⁴ Izvorno: *Žena drži tri kantuna kuće a muž četvrti*. Rasprostranjenost rečene poslovice u našim predjelima mogla bi poduprijeti mišljenje o jedinstvenom antičkom ili srednjovjekovnom podrijetlu velikog broja poslovice, koje su se kao posuđenice iz antičkih izvora prevođenjem širile u različite europske jezike (Endstrasser, 1991:159-160). Prihvaćene i usvojene i u dotičnoj sredini svjedoče o mediteranskom kulturnom ozračju u tradicijskoj kulturi istočnojadranskog prostora.

⁵ Izvorno: *Valjana žinska ti je nepar muškoga*.

⁶ Analizirajući položaj i ulogu žene u obitelji i društvu grada Dubrovnika od 13. do 15. st. Zdenka Janeković-Römer je ustanovila da su žene uglavnom bile ograničene na život unutar kuće, baveći se domaćinstvom i poslovima prijeko potrebnima za opstanak obitelji (1994a:126).

razmišlja u odnosu kategorija: priroda — kultura, izvodi se dihotomija izvankućnog prostora u kojemu se stvara **novac** naspram kućnog prostora u kojemu se stvaraju **životi** (Harding, 1983:282).⁷

Razumije se, iz tako uopćene slike univerzalnih društveno-spolnih odnosa nameće se potreba da se navedene dihotomije, bez obzira koliko su stvarne a koliko prividne, smjeste u povijesni proces. Dakle, da ih se u određenoj društvenoj sredini određenoga razdoblja promotri u korelaciji sa zbiljskim društvenim i gospodarskim događanjima. Možda njihove konture tada ne će biti tako oštre, tj. tvrdnje toliko neopozive.

Omogućuje li primjer zlarinske sredine pokušaj takve interpretacije? Stereotip iskazan zlarinskim poslovicama, čije postanje seže jamačno u davno prošla vremena, već smo upoznali. Opis, pak stvarnog položaja žene s obzirom na njezin radni udio, ekonomsku moć, društvenu komunikaciju i stupanj samosvijesti, kakav je prevladavao u prvoj polovini 20. st., bit će predočen u nastavku. Kako bi se mogao sagledati proces promjena valjalo bi znati što je prethodilo stanju zatečenome u 20. st., kad se umnogome izmijenio i gospodarski i obiteljsko-društveni kontekst. Relevantnih etnoloških spoznaja o tome nažalost nemamo. Posegnula sam stoga za jednim neizravnim izvorom. Riječ je o zbirci od 47 objavljenih oporuka u kojima su Zlarinjani iz druge polovine 17. st. izrekli svoju posljednju volju. Radi se, dakle, o pisanim izvorima i to o privatnopravnim ispravama koje su po svojem značaju strogo ograničene namjene, a i izražene formaliziranim oblikom. Bile su, naime, sastavljane prema konvencionalnom obrascu notarskoga dokumenta. Moglo bi se stoga postaviti pitanje metodološke naravi: mogu li takvi izvori pružiti pravi uvid u stanje društvenih odnosa određenoga razdoblja ili ga — kako je upozorio i Carlo Ginzburg — na neki način filtriraju i izobličuju (1989:9). Ali, imajući na umu da su oporuke uglavnom nastajale u vrlo ozbiljnom pa i smirenom trenutku čovjekova života kao osobne ispovijesti u kojima se prelama individualni doživljaj i svijeta i ljudi oko sebe (Janeković-Römer, 1994b:3), možemo ih tretirati kao ilustraciju zbilje.

Zlarinske testamente, nastale između 1661. i 1683. zapisala su glagoljicom četvorica domaćih svećenika — don Mate Despot, don Matij Perošić, don Gustin Vidulin Černarić i don Jivan Oštarić. Transliterirao ih je i zajedno s takvim dokumentima iz šire okolice grada Šibenika objavio 1957. godine Ante Šupuk.

Iz cijelog se korpusa oporuka razabire da se u zlarinskim obiteljima razlikovalo muževljevu i ženinu imovinu. Muž (i otac) bio je poglavito vlasnikom nekretnina, a

⁷ Nije riječ samo o odnosima u minulim vremenima već su neki ostali uvriježeni i do našeg doba. Svjedoči o tome npr. ne tako davno istraživanje korištenja prostora sela G.F. u francuskoj pokrajini Lorraine. Susan Carol Rogers je pritom ustanovila postojanje dviju izrazitih sfera: žensku povezanu uz domaćinstvo i privatnost, a mušku vezanu uz selo i javnost (1979:87-110).

žena (i majka) novca što ga je u kućanstvo donijela mirazom. Taj se imovinski sustav poštuje i u nasljedstvu prenosi, pa se mahom u svakoj oporuci izrijekom navodi i svota ženina miraza. Primjerice u oporuci Jive Jiglice od 27. 4. 1677. zapisano je da će njegova žena Luce i nadalje raspolagati svojim mirazom što ga je donijela u brak (Šupuk, 1957:187).⁸ U nekim će slučajevima muž po smrti ženu zbrinuti čak i tako da će mirazu galantno dodati još neku svotu novca, poput Mare Jurinovića, koji je testamentom od 8. 7. 1670. potvrdio da na svotu od 200 libara, koliko je iznosio ženin miraz, dodaje još svojih 200 libara (ibid.:158).⁹ Isti je princip diobe imovine vrijedio i za potomke bračnog para. Sinovima se ostavljaju nekretnine, a kćerima osiguravaju novčani iznosi kako za neudate, kojima se namjenjuju za miraz, tako i za udate, kojima će to biti dodatak na već isplaćeni miraz. Vice Juranov, primjerice, u oporuci od 10. 1. 1679. svakoj od svojih šest kćeri ostavlja po 250 libri povrh onoga što su već dobile, preporučujući da budu s tim zadovoljne te da ne pretendiraju na dijelove koji pripadaju sinovima (ibid.:191).¹⁰

Međutim, činjenica da je ženska osoba tijekom svoga života, bez obzira u kojemu se statusu nalazila, mogla računati na svoju vlastitu novčanu imovinu, nije isključivala i njezino raspolaganje nekretninama. Razabire se to, primjerice, iz posljednje volje Mare Ljubine od 15. 1. 1663., koja je svojoj snahi Jeli ostavila gredu vrta i to najbolju, nagrađujući je za pažnju koju joj je iskazala u njezinoj nemoći (ibid.:107).¹¹ Nasljeđivanje zemljišta po ženskoj liniji može se očitati i u slučaju kad već spomenuti Jive Jiglica naglašava kako njegovoj ženi Luci pripada greda vrta sa stablom badema koju joj je još ostavila njegova majka, dakle Lucina svekrva (ibid.:187).¹²

U tom pretežito patrilinarnom nasljeđivanju nepokretne imovine, muškarci se redovito brinu da svojim suprugama osiguraju uživanje u obiteljskim dobrima, bilo do kraja života bilo do eventualnog prekida udovištva sklapanjem novoga braka. Tako je Filip Dejan 20. 10. 1672. odredio za svoju ženu da, ako se ne preuda, raspolaze svom njegovom pokretnom i nepokretnom imovinom, kao i da je nitko ne smije potisnuti iz njegove kuće (ibid.:163).¹³ Kako je u tom potiskivanju najveća opasnost prijetila od sinova, Zlarinjanin Jure Škaričin svoju je suprugu Gašperu oporukom od 19. 1. 1682. zaštitio zaprijetivši sinovima Mati i Šimi kaznom da će živjeti samo o travi i vodi ako posegnu za majčinim dijelom za njezina života (ibid.:197).¹⁴

⁸ *Moja žena Luce donila je k meni dote tolari j(=30), ona budi gospodarica od nee doti.*

⁹ *Budući donila žena moja libar s (=200) dote, a ja joj ostavljan od moga dobra libar s (=200) kuntradote.*

¹⁰ *...ostavljam, da nema nijena sestra doiti braći na dija, nego da se kunte(n)taju k onomu, ča im ostavljam.*

¹¹ *Ostavi nevisti Jeli gredu vrtla naibolju, ka se nahodi, za ljubav, ku mi čini u mojoj nemoći.*

¹² *...jednu gredu vartla, u njoj e mendula, ku joj e ostavila mati moja Klara, a neje svekarva.*

¹³ *Ako se ne uda i da stoji na momu, da je dona i domina od sega moga nobila i štabila i da ju nima potisnuti nikore iz kuće moje.*

¹⁴ *Ostavljam od svega moga dobra moji redi moji sini Matu i Šimu i ki bi od njih parvi potega na dil za života matere njihove, a moje žene Gašpere, da mu se nima dati ništar nego da žive o travi i vodi i u providenju njegovu, a od moga dobra ništar.*

Takav se zaštitnički odnos prakticira i za neudane kćeri. Razabire se to iz oporuke Šimuna Dešana od 14. 9. 1667. po kojoj njegova kći Mande sudjeluje u imovini s braćom; ako se u međuvremenu uda, braća joj moraju osigurati miraz od 200 libara (ibid.:157).¹⁵ Ako, pak, u obitelji nije bilo sinova, kći će postati jedinom nasljednicom i pokretne i nepokretne imovine. U tom će slučaju imati jednaku obvezu kakva je inače vrijedila za sinove, da majci osigura doživotno uživanje. Razvidno je to na primjeru Zlarinjanina Mare Juranovića, koji je svojim testamentom od 10. 6. 1667. svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu ostavio kćeri Jivanici pod uvjetom da skrbi o majci (ibid.:156).¹⁶

Premda smo svjesni da tekstovi iz oporuka zrcale tek jednu razinu stvarnosti i da je svakodnevna zbilja bila jamačno znatno složenija — posebice imaju li se na umu odnosi u onim siromašnijim i manje uglednim obiteljima u kojima su ljudi odlazili s ovoga svijeta bez testamenta — neka se zapažanja ipak nameću. U prvom se redu čini da Zlarinjanica, bez obzira je li bila u statusu supruge, udovice ili neudate djevojke, u imovinskom pogledu nikad nije bila obespravljena. Nije, doduše, bila s muškarcima posve izjednačena, ali je svijest o njezinoj imovini u obitelji bila trajno nazočna. Može se stoga pretpostaviti da je toj svijesti bio adekvatan i njezin društveni položaj, a time i stupanj njezine moći. Stječe se dojam da je odnosima u zlarinjskoj obitelji druge polovine 17. st. koncilijantnost prevladavala nad izrazitim patrijarhalnim autoritetom.

Takvo stanje ima i svoju povijesnu pozadinu. Usputan pogled u srednjovjekovno razdoblje istočnojadranskog područja pokazuje da se imovinski položaj građanki različito tretirao naspram položaja seljakinja. Tako je već statut grada Splita iz 1384. sankcionirao pravilo da supruga zemljoradnika ima pravo na polovicu imetka koji je njezin muž stekao u braku, a isto je pravilo važno i za žene težaka u drugim dalmatinskim gradovima. Pa dok su se žene dubrovačkih građana (u razdoblju od 13. do 15. st.) morale najčešće zadovoljiti tek manjom svotom novca i eventualno dijelom kućnog inventara, poglavito kreveta, dotle su seljaci iz okolice istoga grada svojim ženama ostavljali kuće i zemlju (Janeković-Römer, 1994a:131-139).

Ostaje još da se promotri društveno-ekonomski kontekst u kojemu su živjele i djelovale zlarinjske težakinje u 20. st. Prirodne datosti mediteranskoga podneblja Zlarina — masline, vinova loza, povrće, ponešto žita, zatim ovce i koze te plodovi mora — bile su temeljem gospodarstvu. A ono je bilo tako strukturirano da se vrtlarstvom i uzgojem žita namirivalo kućne potrebe uaturi, dok se maslinarstvom, vinogradarstvom i donekle ovčarstvom, zbog prodaje ulja, vina i janjadi, stvarala usto i novčana dobit.

¹⁵ *Kći Mande, ka je doma, da je dilnica s braćom ako ne bi se odala; ako bi se odala, da joj dadu braća libar s (=200).*

¹⁶ *Ostavljan mojoj kćeri Jivanici svo moje nobilo i štabilo i da nima od sebe otisnuti mater svoju... Ostavljan moju kćer reda od moga dobra, ča se nahodi.*

Uz poljodjeljske djelatnosti kao osnovne grane zlarinskoga gospodarstva, bijahu još dodatnima ribolov, pomorstvo i koraljarstvo.

U uobičajenoj podjeli rada muškarcima je pripadalo potpuno bavljenje ribolovom, pomorstvom i koraljarstvom. Djelomice su sudjelovali u poslovima oko uzgoja i prerade maslina (npr. pri tještenju maslina), vinove loze (gnječenje grožđa gaženjem bio je beziznimno muški posao), pšenice i ječma. Ženama je potpuno pripadao rad u vrtu. K tomu su svakodnevno pripremale hranu, održavale red i čistoću u kući, njegovale rublje, a djelomice i izrađivale odjeću te se bavile rukotvorskim umijećima (npr. od runa svojih ovaca proizvodile su vunu za izradu tkanina ili su od nje plele odjevne predmete za ukućane). Zajedno s muškarcima sudjelovale su u nekim poslovima oko obrade maslina (npr. pri mljevenju), loze (primjerice, same su prskale nasad, premda je pritom trebalo na leđima nositi prskalicu s 20 l modre galice), žita, kao i u poslovima oko stoke.

Tako kombinirano gospodarstvo svojom je podjelom rada vjerojatno podjednako opterećivalo i muškarce i žene, iako s različitim radnim ritmom. Naime, u muškim poslovima — ribarskom, pomorskom, tještenju grožđa i maslina — razdoblja intenzivnoga rada smjenjivala su se s razdobljima nerada. Tomu nasuprot, svakodnevni je posao žena jednakim intenzitetom tekao manje-više neprekidno.

Međutim, ova kako-tako postignuta ravnoteža naglo je bila narušena početkom 20. st. Napad filokseze izazvao je katastrofalno propadanje vinograda kulminiravši krizom oko 1905. godine. Nekako istodobno nastupa i bitna promjena u pomorstvu; brodove na jedra, kakvima su Zlarinjani raspolagali, potiskuju parobrodi. *Pustoš u vinogradima* — zaključuje u pregledu zlarinske povijesti Bernard Stulli — *slom većih jedrenjaka, te konstantni nazadak u maslinarstvu stopili su se u krizu takvih razmjera i strukture da je njome započelo stalno opće nazadovanje, kontinuirani regres, koji je pogodio sve bez iznimke* (1980:67). U isto se vrijeme aktiviralo svjetsko tržište radne snage; najizrazitija je bila potražnja za američki prostor. Muškarci sa Zlarina izlaz iz te teške situacije nalaze u odlasku na rad u tuđinu.

I tada nastaje za biće zlarinske žene prijelomni trenutak. Mnogi Zlarinjani - posvjedočuje njihov sumještani Ante Kranjac - čim bi se oženili, odlazili bi u Ameriku ostavivši ženu sa djetetom tek rođenim ili još nerođenim. Preko 90% ih se vraćalo kući poslije stanovitog vremena, ponovo bi odlazili i ponovo se vraćali, dok je, međutim, jedan manji broj nezakonito napuštao ženu i tamo ostajao stalno (1981:17). Tako je početkom 20. st. započelo razdoblje, po nekim autorima i tragedija (Erlich, 1971:464), osamljenih žena.

No, Zlarinjanka tu situaciju prihvaća kao izazov. Ne dopušta propast svoga gospodarstva pa preuzima i niz muških poslova i u agraru i izvan njega. Time se silno povećava njezin radni udjel. Za ilustraciju neka posluži opis radnoga dana, nastao 1975./1976. na temelju kazivanja zlarinskih žena (posebice Marije Vukov-Colić, rođ. 1890.). Iskaz se odnosi na poslove u doba kovanja (ili obrezivanja loze) u vinogradu, imajući pritom na umu da su se vinogradi poglavito nalazili na lokalitetima Srma i Zablacé, kopnenim predjelima smještenima nasuprot otoku.

Dakle, dan je počinjao ustajanjem u dva sata ujutro. S potrebnim alatom na ramenu i u rukama odlazile su do barke i same odveslale do druge obale. Po dolasku u vinograd kopale su cijelo prije podne. Za najjače pripeke povukle su se u poljsko sklonište, gdje su pojele svoj mršavi obrok, sastavljen uglavnom od ostataka sinoćnje večere. Nakon kraćeg odmora nastavile su s kopaњem do predvečerja. Tad bi još sabrale suho pruće, namijenjeno potpali vatre, ili obrezanu lozovinu (ako su obrezivale trsje), namijenjenu obroku ovaca, pa bi to breme nosile na glavi do barke. Slijedilo je opet veslanje do zlarinske rive te povratak kući. Sad je još trebalo potpaliti vatru na ognjištu, kuhati večeru, nahraniti stoku...

Zlarinske se žene nisu ustručavale pomagati i pri građevinskim poslovima. Uz to su išle u ribolov, vlastitim su rukama pokretale teško mlinsko kolo pri mljevenju maslina; neke su od njih izrađivale i opanke za sumještane. Razumije se, uz radni udio Zlarinjanka je tada svojim kućanstvom i samostalno upravljala, donosila odluke, stvarala dobit. U majčinskoj ulozi, a bez svakodnevne prisutnosti muža, sama je socijalizirala i inkulturirala svoju djecu. Nosila je, dakle, težak i fizički i moralni teret. Ali time je postala i samosvjesnijom gospodaricom svoga imanja i upraviteljicom svoje obitelji.

Pa ipak, u fenomenima simboličke razine kulture očituje se i nadalje dugorazredni položaj žena. Istraživanje životnih i godišnjih običaja (Rajković, 1981) pokazalo je, primjerice, i nadalje izrazito priželjkivanje muškoga potomstva. Tako je svadbeni ceremonijal predviđao i zasipavanje mladenke zrnjem tijekom prolazanja svadbene svite; pritom bi se govorilo: *Koliko zrna, toliko sinova!* Rođenje muškoga djeteta proslavljalo se raskošnije negoli dolazak na svijet ženskoga. Bilo je uobičajeno da se imendan kao obiteljska svečanost slavio u prvom redu muškim ukućanima, čak i u njihovoj odsutnosti. Dotle su žene i nadalje zadržavale smjernost u mnogim javnim očitovanjima. Među ostalim vrlo su rijetko sudjelovale u maskiranim pokladnim povorkama koje, kako je poznato, obilježuju grube, nerijetko i raspojasane šale.

Nameće se zaključak da su u novonastaloj gospodarskoj i društvenoj situaciji Zlarinjanke ostvarile određenu ravnotežu između starog i novog reda stvari. Većina ih je zadržala, kao uostalom i u drugim sredinama, svoj tipično ženski udio u kulturi prehrane, kulturi odijevanja, kulturi stanovanja. K tomu su dodale umnogome samostalan doprinos organizaciji obiteljske proizvodnje i stvaranju materijalnih dobara. Međutim, u tim se promjenama nisu ponašale radikalno; izbjegavajući nagle iskorake provodile su ih postupno. A to je bilo važnije nego što bi se u prvi mah moglo pomisliti. Time su, naime, čuvale i kulturni identitet svoje sredine. Nasuprot muškarcima žene su zadržale lokalni stil odijevanja, pa su svoje tradicijske nošnje nosile gotovo do 70-tih godina 20. st. (Muraj, 1981a). Istaknutu su ulogu odigrale u prenošenju i očuvanju umjetničke narodne baštine. Tako se pri istraživanju folklorne glazbe pokazalo da žene poznaju - kako u glazbenom, tako i u tekstovnom izražaju — cio repertoar svadbenih, koledarskih, pripovjednih ili ljubavnih pjesama te uspavanki i naricaljki (Bezić, 1981). Rado su i pjevale u kolu, posebice stoga što im je nedjeljno plesanje u kolu bilo omiljelom razonodom (Ivančan, 1981). Za djecu su pak bile privlačne večeri kad su, okupljena oko

Handwritten notes:
 kolektivni / ...
 ...
 ...

vatre na ognjištu, ponirala u svijet bajki i predaja slušajući pripovijedanja svojih baka. A bake su vladale tolikim pripovjednim repertoarom da su npr., potaknute istraživačem, dvije Zlarinjanke za ljetnog popodneva 1975. ispričale, međusobno se dopunjujući, u jednome dahu devet oduljih priča (Marks, 1980). Dojmljiv opis jedne od kazivačica narodne poezije dugujemo Olinku Delorku, koji je na otoku boravio 1955. godine. Zapisao je: *Držanje Acalin Antule bilo je vrlo dostojanstveno. Svaki dan dok sam boravio u Zlarinu, kazala bi mi po nekoliko pjesama. (...) Dok mi ih je govorila, držala je pletivo u ruci i plela. (...) Za kazivanja je bila sabrana, nikad se nije zbnjivala. Iz njezinih usta pjesme su tekle odmjereno, točno, bez zamuckivanja, kao da ih čita iz knjiga* (1980:284).

Moj boravak u zlarinskoj sredini 70-tih godina, ispunjen mnogobrojnim susretima i dugotrajnim razgovorima s domaćim ljudima, pomogao mi je utvrditi kako je upravo samosvijest odlika i tadašnje populacije zlarinskih žena svih životnih dobi. Rad, odgovornost i upravljanje imovinom, s čime su bile svakodnevno sučeljene, te ekonomska moć kojom su raspolagale, pridonijela je kudikamo jače izraženom autoritetu i sposobnosti odlučivanja nego što sam zapazila u žena seoskih zajednica nekih drugih područja Hrvatske. A ipak su, uza sve to, u ponašanju zadržale suzdržanost, smjernost.

Ambivalenciju njihova društvenog položaja, smještenu u opoziciju: samostalnost — podređenost, moglo bi se, dakle, interpretirati s jedne strane činjenicom što pravi patrijarhalni pritisak na Zlarinu nikada nije bio previše snažan, pa je ondje i svijest o relativnoj neovisnosti žena fenomen dugoga povijesnog trajanja. S druge strane, Zlarinjanke su, poput ostalih Mediteranki, prihvatile onaj pogled na svijet i život kojim se — razborito ili ne — umjesto javne moći preferirala privatna: moć unutar kuće i obitelji.

LITERATURA

- BAUSINGER, Hermann:** *Formen der "Volks poesie"*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1968.
- BEZIĆ, Jerko:** Folklorna glazba otoka Zlarin, *Narodna umjetnost* 18, Zagreb, 1981, str. 27-148.
- BRAUDEL, Fernand:** *La Méditerranée, L'Espace et l'Histoire*, Paris, 1985.
- DELORKO, Olinko:** Narodne pjesme otoka Zlarina, *Narodna umjetnost* 17, Zagreb, 1980, str. 281-338
- ENDSTRASSER, Vilko:** Poslovice u kontekstu, *Narodna umjetnost* 28, Zagreb, 1991, str. 159-190.
- ERLICH, Vera:** *Jugoslavenska porodica u transformaciji, Studija u tri stotine sela*, Liber, Zagreb, 1971.
- GINZBURG, Carlo:** *Sir i crvi, Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.
- HARDING, Suzen (Susan):** Žene i reči u jednom španskom selu, *Antropologija žena, Zbornik*. Prosveta, Beograd, 1983, str. 278-303.

Aleksandra Muraj: Samostalnost i/ili podređenost: ambivalencija društvenog položaja...

IVANČAN, Ivan: Narodni plesovi otoka Zlarina, *Narodna umjetnost* 18, Zagreb, 1981, str. 149-157.

JANEKOVIĆ-RÖMER, Zdenka: *Rod i grad, Dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku et al., Dubrovnik, 1994a.

JANEKOVIĆ-RÖMER, Zdenka: Na razmeđu ovog i onog svijeta, Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka, *Otium* 2 (3-4), Zagreb, 1994b, str. 3-15.

KRANJAC, Ante, S.: Zlarinske narodne pjesme, poslovice i uzrečice, *Narodna umjetnost* 18, Zagreb, 1981, str. 11-26.

MARKS, Ljiljana: Usmene pripovijetke i predaje s otoka Zlarina, *Narodna umjetnost* 17, Zagreb, 1980, str. 217-280.

MURAJ, Aleksandra: Tradicijsko odijevanje na Zlarinu, *Narodna umjetnost* 18, Zagreb, 1981a, str. 159-220.

MURAJ, Aleksandra: Obris svakodnevnog života zlarinskih težaka, *Narodna umjetnost* 18, Zagreb, 1981b, str. 257-320.

ORTNER, Šeri (Sherry): Žena spram muškarca kao priroda spram kulture? Antropologija žene, *Zbornik*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 152-183.

PAPIĆ, Žarana & SKLEVICKY, Lydia: Antropologija žene — novi horizonti analize polnosti u društvu, *Antropologija žene, Zbornik*, Prosveta, Beograd, 1983, str. 7-32.

RAJKOVIĆ, Zorica: Običaji otoka Zlarina, *Narodna umjetnost* 18, Zagreb, 1981, str. 221-256.

ROGERS, Susan, Carol: Espace masculin, espace féminin. Essai sur la différence, *Etudes rurales* 74, S.l., 1979, str. 87-110.

STULLI, Bernard: Povijest Zlarina, *Narodna umjetnost* 17, Zagreb, 1980, str. 11-202.

ŠUPUK, Ante: *Šibenski glagoljski spomenici*, JAZU, Zagreb, 1957.

**INDEPENDENCE AND/OR SUBJUGATION:
THE AMBIVALENCE OF THE SOCIAL POSITION OF WOMEN
ON THE ISLAND OF ZLARIN**

Summary

The status of rural women in the social environment of the population of a not big Dalmatian island of Zlarin is discussed in the article. First, the reflections of this status in proverbs as specific indicators of cultural ideology is being considered. Then follow the observations on the income and social treatment of the women from the 17th century, which could be detected in the body of texts of 47 testaments of that time. The description of the status of women regarding their labour share, economic power and degree of self-confidence which dominated in the first half of the 20th century is added to that. While in symbolic phenomena of culture that status seems to be second-rate and seemingly suppressed in public life, at the same time the rural women themselves led the organisation of family production, thus creating material profit and existential resources, and had prominent role in preserving local cultural identity.

Translated by Snježana Ivanović

Keywords: social status of women / local cultural identity / Dalmatia / Zlarin